

DE BRAZILIANEN

Daan Dekker

DE BRAZILIANEN

Het verhaal van onze Braziliaanse voetballers

2014

Uitgeverij Thomas Rap
Amsterdam

Inhoud

Voorwoord 7

João Carlos Wisnesky 11

Ronaldo 33

Douglas 59

Márcio Santos 81

Marcelo 105

Leonardo dos Santos Silva (Leonardo 11) 129

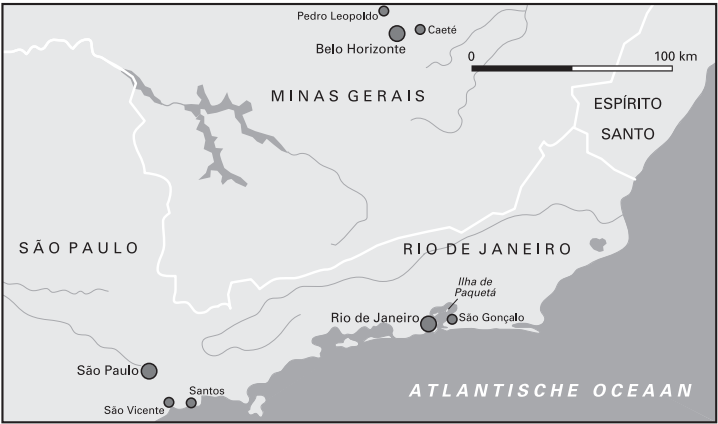
Jonathan Reis 151

Romário 173

Dankwoord 207

Brazilianen in de eredivisie 209

Verantwoording 213

Voorwoord

Ik zag het niet meer zitten. Het was mei 2012 en ik zat tegenover mijn vrouw in een Vietnamees restaurant in de Amsterdamse Leidsestraat.

‘Misschien kan ik beter met het boek stoppen,’ stamelde ik.

‘Stoppen? Je bent nog maar net begonnen.’

‘Daarom juist.’

Het idee om dit boek te schrijven was een halfjaar eerder ontstaan. Ik werkte op de redactie van het inmiddels ter ziele gegane *NUsport Magazine*. Omdat ik het enige redactielid was dat Spaans en Portugees sprak, werd ik door de hoofdredacteur op iedere sporter afgestuurd die een van die talen sprak. Zo leerde ik de Braziliaanse eredivisievoetballers Douglas (FC Twente), Marcelo (PSV) en Jonathan Reis (Vitesse) kennen.

Fijne jongens om te interviewen, vond ik. Minder afstandelijk en moeilijk dan de vaak stugge Nederlandse, Belgische en Scandinavische voetballers met wie ik had gesproken en over wie ik vele verhalen had geschreven.

Had je de Brazilianen een keer de hand geschud, dan noemden ze je de volgende keer *amigo*. Ze waren open, vriendelijk, lieten me toe in hun privéleven, namen de tijd voor me en formuleerden langere zinnen dan bijvoorbeeld voormalig PSV-doelman Andreas Isaksson. Ooit slaagde de Zweed erin om al mijn vragen met hooguit drie woorden te beantwoorden.

De Brazilianen hadden veel te vertellen, ze hadden een woelige jeugd gehad. Reis verhaalde over zijn vader, die al voor zijn ge-

boorte verslaafd was aan crack, en over zijn eigen drugsverleden. Met Marcelo ging het over God, die hem de weg uit de miserie had gewezen. Douglas praatte over zijn jaren in Casa Verde Alta, een gewelddadige wijk in São Paulo. Meerdere vrienden had hij aan het geweld verloren.

De verhalen van Douglas, Marcelo en Reis maakten me nieuwsgierig. Ik wilde meer over ze te weten komen. Net zoals ik meer wilde weten over al die Brazilianen die eerder in de eredivisie hadden gespeeld. Voetballers met mooie namen en brutale koppen. Ze fascineerden me al sinds de psv-jaren van Romário (1988-1993). De Brazilianen vielen op door hun fijne techniek, maar oogden ook wat verloren in de eredivisie. Te frivol en gril- lig voor het degelijke Nederland. Onbegrepen door hun trainers en teamgenoten.

Beetje bij beetje begon het idee in mijn hoofd vorm te krijgen. Ik wilde het verhaal van meerdere Braziliaanse voetballers met een Nederlands heden of verleden vertellen. Na gegraveerd in mijn geheugen en de nodige research voegde ik vijf namen aan het lijstje van Douglas, Marcelo en Reis toe: João Carlos Wisnesky, Márcio Santos, Leonardo dos Santos Silva, Ronaldo en Romário.

Ik wilde hen opzoeken, volgen, in hun levens duiken, met ze over Nederland en Brazilië praten. Het moest een boek over voetbal worden, maar ook over favela's, geloof, drugs, geweld, seks, geld, politiek en het belang van familie. Een portret van Brazilië aan de hand van acht losse verhalen over voetballers.

Ik begon enthousiast aan het project, zocht contact met Douglas en vroeg of ik hem mocht opzoeken tijdens zijn vakantie in São Paulo. Ik maakte een afspraak met Marcelo in het Eindhovense restaurant El Patio Andaluz waar hij vaste klant was, en ik belde met Leonardo.

Maar al snel sloeg de paniek toe. Eerst met Marcelo. Ik stond op het afgesproken tijdstip voor El Patio Andaluz. Geen Marcelo. Ik wachtte nog een halfuur en pakte toen mijn telefoon.

‘Helemaal vergeten,’ hoorde ik hem laconiek zeggen. ‘Sorry, ik kan nu niet komen. Ik heb vrienden op bezoek. Laten we een andere keer afspreken.’

En daarna Douglas: mijn ticket naar São Paulo had ik al geboekt, het was alleen wachten op de contactgegevens van Douglas’ moeder die hij me zou sturen. Douglas had me verteld dat hij bij zijn moeder logeerde als hij daar op vakantie was, en dat hij zijn Nederlandse telefoon in Brazilië altijd liet uitstaan. Na veel telefoon- en sms-contact had ik nog altijd geen adres en telefoonnummer ontvangen. Wanhopig vroeg ik me af hoe ik hem ooit moest vinden in een stad met ruim twintig miljoen inwoners.

Pas in het najaar van 2013 – ik was inmiddels naar Brazilië verhuisd en het boek was bijna af – raakte ik op de hoogte van de Braziliaanse ‘regels’: nodigt iemand je uit voor een feestje, maar krijg je geen adres, dan ben je niet welkom.

In het Vietnamese restaurant anderhalf jaar eerder wist ik nog van niks. Ik zat in zak en as. Waarom liet Douglas niets van zich horen? Uiteindelijk besloot ik door te zetten. Ik reisde naar Brazilië en wist Douglas na een dagenlange zoektocht te vinden. Hij omhelsde me, drukte me een blikje bier in mijn handen en nam me twee dagen lang op sleeptouw door São Paulo.

Later heb ik vele uren met Marcelo doorgebracht. In kerken, bij de kapper, in restaurants, in zijn auto.

Elke keer weer was ik verbaasd over de gastvrijheid van de hoofdpersonen. Toen ik João Carlos Wisnesky, de eerste Braziliaan die ooit in Nederland speelde, op een eiland in de buurt van Rio de Janeiro de hand schudde, stelde hij meteen zijn huis ter beschikking. Een hotel zoeken? Onzin, vond de zeventiger. Uiteindelijk sliep ik vier nachten in zijn woning en interviewde ik hem urenlang over zijn seizoenen bij Telstar (1965-1966) en de avonturen in het Amazonegebied die snel daarna volgden. Wisnesky vocht in de jungle aan de zijde van tachtig communisti-

sche guerrillero's tegen het dictatoriale regime dat in Brazilië aan de macht was gekomen.

Een halfuur nadat ik oud-Ajaciéd Márcio Santos had gebeld, stond hij voor mijn neus in zijn woonplaats Balneário Camboriú. De oud-wereldkampioen gaf me in zijn enorme wagen een rondleiding door de Zuid-Braziliaanse badplaats, liet me het winkelcentrum zien dat hij tegenwoordig bestiert en nam me mee naar een visrestaurant, waar we praatten over zijn Ajax-jaren waarin hij botste met coach Louis van Gaal.

Leonardo maakte na zijn lange werkdagen op het Braziliaanse consulaat in Rotterdam elke keer weer tijd voor me vrij. De oud-Feyenoorder, die tegenwoordig onder andere de consul in een dienstwagen rondrijdt, stelde zich kwetsbaar op en gaf eerlijk toe dat het Nederlandse avontuur niet helemaal geworden was wat hij ervan gehoopt had. Toen hij in 1997 op het vliegtuig stapte en voor FC Groningen ging spelen, dacht hij nog miljonair te worden.

Jonathan Reis nodigde me bij hem thuis uit en gaf zich bloot. Hij vertelde over zijn aan alcohol verslaafde moeder, over een vriend die voor zijn neus werd doodgeschoten, over de dag waarop hij zich bijna dood snoof.

Frustrerende momenten heb ik nog genoeg gekend. Zeker tijdens mijn zoektocht naar Romário. Maar zo wanhopig als in het Vietnamese restaurant ben ik nooit meer geweest. Met Braziliaanen verloopt niets volgens plan, begreep ik inmiddels. Juist dat maakt ze tot zulke bijzondere voetballers, kleurrijke mensen en een dankbaar onderwerp om een boek over te schrijven.

Daan Dekker
São Paulo, april 2014

João Carlos Wisnesky

Telstar

1965-1966

Ik stond midden in het oerwoud, keek omhoog en zag de sterren. Noord, zuid, oost, west. Rio de Janeiro was die kant op. Uiteindelijk hebben mijn benen me gered. Ik was fit. Ik was een goede guerrillero.

*

Het is elf uur 's avonds. Ik kijk João Carlos Wisnesky met een vragende blik aan en wijs naar de bagage die naast me op de kade staat. De oud-speler van Telstar heeft me net een stevige hand gegeven en me welkom geheten op Ilha de Paquetá, het nabij Rio de Janeiro gelegen eiland waar hij opgroeide en nog altijd een huis heeft. Zoals beloofd stond hij me op de kade op te wachten. Slippers aan de voeten, korte broek, zijn blouse ver opengeknoopt, een glas whisky in de hand.

Waar ga ik vannacht slapen? Ik heb geen hotel geregeld en vraag Wisnesky of hij een tip heeft.

‘Wil je nu nog een hotel gaan zoeken? Daar is het veel te laat voor. Je kunt vanavond bij mij thuis slapen. Maar we gaan eerst de kroeg in. Je tassen kunnen daar in de hoek staan.’

Het plan om na een reis van twaalf uur op een hotelbed even bij te komen, laat ik meteen varen.

In de tl-verlichte Cantina da Ilha hangen de klanten met een glas sterkedrank aan de bar. Er wordt druk gekletst, een enkeling kijkt vanaf een kruk naar de televisie die op een kast in de hoek staat.

‘Barman, een whisky en een fles bier.’

Wisnesky glundert. Nadat hij me aan iedereen in de bar heeft voorgesteld, buigt hij zich naar me toe. ‘Ik spreek bijna geen Nederlands meer, maar wist je dat ik jullie taal goed sprak? Toen ik voor Telstar speelde, vroeg iemand me eens of ik uit Volendam kwam. Het is het grootste compliment dat ik in mijn Nederlandse tijd heb gehad.’ Een bulderlach.

João Carlos Wisnesky speelde maar één jaar in de eredivisie. Het seizoen 1965-1966, voor Telstar, de club uit IJmuiden die toen nog actief was op het hoogste niveau. Wisnesky, spits, deed het niet onaardig. In achttien duels maakte hij acht doelpunten.

Toch was het een ander gegeven dat hem een plek in de geschiedenisboeken opleverde. Hij werd, samen met Telstar-teamgenoot Wilson da Silva Chagas en Fortuna ’54-speler Zezé Gambassi, de eerste Braziliaan ooit in de eredivisie.

Na Telstar kwam Wisnesky bij Cannes terecht. Hij voetbalde er nog een jaar, daarna vond hij het genoeg geweest. Wisnesky keerde terug naar Brazilië en verruilde zijn voetbalschoenen voor een geweer. Het Amazonegebied werd zijn nieuwe terrein en het dictatoriale regime zijn nieuwe tegenstander.

Wisnesky neemt een slok van zijn whisky en kijkt me met ondeugende ogen aan, een anekdote.

‘Veel Brazilianen dachten in de jaren zestig dat Nederland het land was waar alles kon. Een land waar het altijd feest was. Dat viel tegen. Ik weet nog dat ik naar een stripteaseshow in de Amsterdamse Warmoesstraat ging. Het meisje maakte haar blouse open, langzaam, knoopje voor knoopje. Maar toen het echt spannend werd, stopte ze ermee. De belangrijkste knoopjes bleven dicht. De lichten gingen aan, de portier kwam vertellen dat iedereen naar huis moest.

Het was twaalf uur! Ik wilde feest, ging op zoek naar een andere bar, maar alles was dicht. Ik besloot een hotel op te zoeken.

“Uw paspoort?” vroeg de receptioniste.

“Mijn paspoort? Dat ligt thuis.”

“Zonder paspoort zult u nergens in Amsterdam een kamer kunnen krijgen.”

Toen de taxichauffeurs me vervolgens niet naar m'n appartement in IJmuiden wilden brengen omdat ze dat te ver vonden, gaf ik het op. Ik heb in een telefoonsel geslapen. En het was winter, hè?’

Wederom die bulderlach.

Net over de zeventig is Wisnesky. Licht krullend wit haar, witte stoppels, groene ogen. Als hij loopt, hangt zijn bovenlichaam wat naar rechts. Zijn fysiek is niet meer wat het geweest is, maar dat lijkt hem niet te deren. Als we midden in de nacht de bar verlaten, pakt hij mijn grootste tas en kijkt me triomfantelijk aan. ‘Dit weegt niks, in de Amazone liep ik dagen door het oerwoud met een tas die drie keer zo zwaar was.’

*

In 1967 keerde ik terug uit Europa. Ik ging geneeskunde studeren aan de universiteit van Rio de Janeiro. Ik wilde dokter worden, een jongensdroom. Het voetbal had ik wel gezien. Dat geklets van die trainers en voorzitters, ik werd er gek van. Zowel bij Telstar als daarna bij Cannes had de coach me in de spits gezet. Het was niet mijn positie. Ik wilde centraal op het middenveld staan, met het hoofd spelen, ritme aanbrengen in het spel.

Al snel na mijn terugkeer naar Brazilië sloot ik me aan bij de verboden studentenbeweging União Nacional dos Estudantes. Met medestudenten discussieerde ik hele dagen over politiek en protesteerden we tegen het dictatoriale regime dat in 1964 via een staatsgreep aan de macht was gekomen en met harde hand regeerde. Soms liepen de protesten uit de hand, maar het ging er in eerste instantie nog relatief vreedzaam toe.

Dat veranderde in maart 1968. Student Edson Luís de Lima werd gedood door een kogel van het leger. Hij was het slachtoffer van een confrontatie tussen studenten, die een protest aan het voorbereiden wa-

ren, en soldaten. De dood van Edson veroorzaakte een golf van verontwaardiging in het land. Hij was net achttien, een bescheiden jongen, opgegroeid in een arm milieu.

Er volgde een groot protest in het centrum van Rio. De sfeer in Brazilië werd grimmig. Niet lang daarna haalde het regime de teugels aan. Kranten, radio, televisie, theater, films; alles werd gecensureerd. Er werden talloze arrestaties verricht en het was het begin van martelingen op grote schaal. Het was in die tijd dat ik me aansloot bij de Partido Comunista do Brasil (PCdoB), de communistische partij die ondergronds actief was.

Een communist was ik nooit geweest, toch werd ik lid van de Partij. Vooral omdat de communisten zich fel tegen de dictatuur keerden. Ik las Marx, Lenin, de Chinezen; interessante materie. Ergens geloofde ik in een communistische staat, al had ik niet het idee dat het strak geplande Chinese of Russische communisme in Brazilië zou werken. Alleen een lossere vorm die bij de Braziliaanse ziel paste, zou kans van sla-gen hebben.

Ik was fanatiek, hing door de hele stad pamfletten tegen het regime op, organiseerde bijeenkomsten, gaf flitstoespraken. Dan zocht ik een verhoging, hield een rede en verdween weer voordat de politie me kon grijpen.

Beetje bij beetje radicaliseerden we. In São Paulo en Rio de Janeiro begon de stadsguerrilla. De Amerikaanse ambassadeur werd ontvoerd, daarna de Zwitserse, de Duitse. Allemaal om het regime onder druk te zetten. Banken werden overvallen om aan geld voor het gewapende verzet te komen. Ik kende mensen die bij de acties betrokken waren, maar deed er zelf niet aan mee. Ik vond de acties zinloos.

Ik geloofde in de plattelandsguerrilla. Ergens op het platteland een opstand beginnen en dan de bevolking meetrekken in de revolutie. Zo hadden de communisten in China en Cuba het ook gedaan.

Ik discussieerde veel met mijn kameraden over de te volgen tactiek, ging zelfs voor de Partij onderzoeken wat een goede plek was om een revolutie te beginnen. Zo verkende ik het tropisch regenwoud aan de kust van de staat São Paulo. Ik heb gerapporteerd dat het zeer geschikt

was voor een guerrilla. Het leger zou moeilijk toegang hebben tot het onherbergzame en dichtbegroeide gebied.

Wat ik niet wist, was dat zich aan de oostelijke rand van het Amazonegebied, bij de rivier de Araguaia, al vanaf 1967 enkele leden van de communistische partij hadden gevestigd. Ze werkten daar als boer, tandarts of dokter, maakten contact met de lokale bevolking, probeerden hen voor de zaak te winnen. In Araguaia moest onze revolutie beginnen.

Op een gegeven moment vroeg de Partij me of ik beschikbaar was voor de gewapende strijd. Ik twijfelde niet, zei meteen ja. Omdat ik avontuur wilde, maar vooral omdat het duidelijk was dat het regime de macht nooit vrijwillig zou afstaan. We moesten vechten voor onze vrijheid. Zo denk ik er nog steeds over. Leven in een dictatuur is verschrikkelijk. Je mag geen andere mening hebben dan het regime. Dat is absurd. Absurd! Zonder vrijheid is een mens niks.

*

Soep en een fles cachaça, Braziliaanse rum van suikerriet, verschijnen op tafel. Het is diep in de nacht. Wisnesky kan er geen genoeg van krijgen. De woordenstroom die na het verlaten van de Cantina da Ilha even was gestopt, zet hij in zijn eigen woonkamer voort. Zittend op een stoel kijk ik naar de boekenkast vol literatuur, naar de hangmat die midden in de kamer hangt.

‘Wassen de vrouwen in Nederland op zondag nog steeds de auto’s van hun mannen?’ Daarna, met een grijns: ‘Dat gebeurde echt, ik heb het gezien. De mannen konden dan op hun gemak binnen de krant lezen.’

Als Wisnesky een uur later aan zijn zoveelste anekdote begint, onderbreek ik hem. Ik ben kapot, slaag er niet meer in om de Portugese woorden in mijn hoofd om te zetten naar het Nederlands. Ik vertel dat ik een lange dag achter de rug heb, dat ik toe ben aan nachtrust.

Wisnesky knikt begripvol. ‘Weet je wat? Je slaapt vannacht ge-

woon in mijn bed. En voel je niet bezwaard, ik overnacht bij mijn vriendin een huis verderop.' Ik sputter wat tegen, zeg dat ik best op de bank kan slapen, maar Wisnesky wil er niks van weten. Om drie uur 's nachts trekt hij de deur van zijn eigen woning achter zich dicht.

'Slaap lekker en doe vooral alsof het je eigen appartement is, als mijn hoed morgen maar op de kapstok hangt,' hoor ik hem nog net zeggen.

Omdat mijn nieuwsgierigheid het van mijn slaap wint, loop ik nog een rondje door zijn huis. Ik zie Wisnesky's keuken zonder enig keukengerei. In de gang valt mijn oog op een verlichte, ingelijste teamfoto. De selectie van Telstar, seizoen 1965-1966, gefotografeerd voor een doel op het trainingscomplex. Veel frisse Hollandse koppen. Mannen met mooie namen. Heinz Stuy, Piet van der Kuil, Cor Brom, Ger Clement, Fred Dikstaal, Hassie van Wijk. Daar staat hij, vierde van links, licht krullend haar, João Carlos Wisnesky.

Eerder die avond had hij me in de bar verteld hoe hij in IJmuiden terecht was gekomen. Het verhaal begon in Rio de Janeiro, waar hij bij Flamengo onder contract stond. Een teleurstelling, noemde Wisnesky die periode. Nadat hij hepatitis had gehad, keek niemand bij de Braziliaanse topclub meer naar hem om. Het was de Portugese zaakwaarnemer José da Gama die uitkomst bood. Als Wisnesky wilde, kon de Portugees hem naar Europa brengen.

Wisnesky zag het wel zitten, hij wilde graag weg uit Brazilië, snakte naar een andere omgeving. Niet alleen door het gebrek aan speelminuten bij Flamengo, maar ook vanwege de politieke situatie in Brazilië.

Gesteund door de Amerikaanse regering had het Braziliaanse leger op 31 maart 1964 een geweldloze staatsgreep gepleegd. De linkse president João Goulart, die volgens de coupplanners een groot deel van rechts Brazilië te veel met de communisten flirtte, moest noodgedwongen naar buurland Uruguay vluchten.

Voor de Amerikaanse president Lyndon Johnson betekende de machtswisseling een opluchting – de communisten zouden voorlopig niks te zeggen hebben in Brazilië. Wisnesky zag de coup vol afgrijzen gebeuren. Zijn land was van een democratie in een militaire dictatuur* veranderd.

Op Ilha de Paquetá, het eiland waar Wisnesky opgroeide, had hij al veel gelezen over Europa, het continent dat zijn Poolse grootouders ooit hadden verlaten om in Brazilië een beter leven op te bouwen. Dikke geschiedenisboeken, ook over Nederland. Over het slavernijverleden en Johan Maurits van Nassau-Siegen, de Nederlander die begin zeventiende eeuw zeven jaar gouverneur-generaal was van Pernambuco, een door de Nederlanders veroverde regio in Noordoost-Brazilië.

Wisnesky beseftte dat zaakwaarnemer Da Gama hem een prachtige kans bood. Hij kende Brazilianen die al hun hele leven spaarden om naar Europa te reizen, hij zou er nog voor betaald krijgen ook.

De eerste plek waar Wisnesky terechtkwam was België. Hij ging voor het Brusselse Racing White spelen. Lang duurde zijn Belgische avontuur niet. Da Gama had Telstar enthousiast weten te krijgen. De Nederlandse club had grootse plannen en wilde de Braziliaan graag inlijven. Toen Wisnesky hoorde hoeveel tekengeld hij zou krijgen, pakte hij snel zijn koffers en vertrok naar de vissersstad aan de Noordzee.

*

Ik wist wat er komen ging. Iedereen wist wat er komen ging als je in de Operação Bandeirantes (OBAN) terechtkwam. Het was het martel-

* De Braziliaanse dictatuur zou uiteindelijk ruim twintig jaar duren. Gedurende die periode werden er door het leger vijf dictators naar voren geschoven: Humberto Castelo Branco (1964-1967), Arthur da Costa e Silva (1967-1969), Emilio Garrastazu Médici (1969-1974), Ernesto Geisel (1974-1979) en João Figueiredo (1979-1985).

centrum dat het regime eind jaren zestig in São Paulo had opgezet. Dilma Rousseff, de huidige president van Brazilië, zat er ook gevangen. Ik heb haar recht in de ogen aangekeken, maar nooit een woord met haar kunnen wisselen.

Het leger had me onderweg naar de guerrillabasis gearresteerd. Het was 1970. Concreet bewijsmateriaal tegen mij hadden ze niet. Er werd me op een gegeven moment zelfs gevraagd of ik voor de Britse geheime dienst werkte, ik voelde me net James Bond.

De ondervragers in de *OBAN* hadden technieken om je mentaal te slopen. Ik kreeg stroomstoten en stond soms tegenover zes man die me om beurten sloegen en schopten. Maar ik brak niet, verloor nooit de hoop op een goede afloop.

Na twee weken zag ik de wanhoop in de ogen van mijn ondervrager. 'Wat weet je? Wat weet je?!' Ik hield me van de domme, kreeg een klap, hield me van de domme, weer een klap. Ik wist op dat moment dat hij verloren had. Het leger heeft me vervolgens nog twee weken vastgehouden en gemarteld, daarna mocht ik gaan. Potverdomme, dacht ik bij het verlaten van de *OBAN*, ik ben sterker dan het regime. Ik stond stijf van de adrenaline, was vastbesloten om de strijd tegen de dictatuur voort te zetten.

Een jaar later vertrok ik voor de tweede keer naar Araguaia, al wist ik bij het vertrek nog niet dat ik naar die regio ging. De locatie van de guerrilla was strikt geheim, zelfs voor diegenen die erheen gingen.

Ik vermoedde dat we de revolutie in de Sertão, de woestijn in Noord-oost-Brazilië, zouden beginnen. Vlak voor vertrek had ik zelfs cowboylaarzen gekocht, ik dacht dat we veel zouden gaan paardrijden. Die laarzen heb ik later, toen ik in het regenwoud aankwam, meteen moeten weggooien.

De eerste bestemming waar ik door de Partij heen werd geleid, was een huis in São Paulo waar het Centraal Comité zetelde. Later is daar door het leger een bloedbad aangericht. Toen ik er verbleef, was er nog niks aan de hand. Ik werd voor de laatste keer gecheckt, leden van de Partij vroegen of ik nog twijfels had. Die had ik niet, ik wilde door, kende geen angst.

Van São Paulo ging ik in een auto naar het stadje Anápolis in de oostelijke staat Goiás. Daar ontmoette ik João Goiano, een andere guerrillero, we zouden samen verder reizen. Hij kwam uit Bahia, een goede vent.

Ik had mijn echte naam inmiddels achter me gelaten, ik heette nu Paulo. Iedereen die naar Araguaia ging, kreeg van de Partij een valse naam. Nog altijd weet ik de echte namen van veel medestrijders niet. Het was een veiligheidsmaatregel. Als je opgepakt zou worden, stonden je zware martelingen te wachten en zou je misschien loslippig worden. Hoe minder je wist, hoe beter.

In Imperatriz, waar João Goiano en ik vanuit Anápolis heen werden gereden, stapten we op een bootje dat ons over de rivier naar het basiskamp in het oerwoud bracht. Ik voelde opwinding, eindelijk kon ik iets doen. Tijdens de bootreis schoten er verschillende dingen door mijn hoofd. Ik zag de hoge bomen, het heldere water en dacht aan andere oorlogen, de Algerijnse vrijheidsstrijd die ruim tien jaar eerder had gewoed. Aan Antônio Conselheiro, een Braziliaanse revolutionair die in de negentiende eeuw in Bahia met zijn volksleger tegen de regering had gevochten.

Ik kwam tot de conclusie dat Conselheiro de oorlog had verloren omdat hij met zijn mannen te lang dezelfde plek was blijven beschermen. Je moet er juist voor zorgen dat de vijand achter je aan komt. Dan vallen de vijandelijke troepen uit elkaar en kun je de soldaten één voor één doden.

★

Het is een mooie ochtend op Ilha de Paquetá. Een strakblauwe hemel, zeker vijfentwintig graden. Ik wil een rondje over het autovrije eiland lopen, nog even bijkomen van de avond ervoor.

Het komt er niet van. Wisnesky staat aan de keukentafel. In zijn handen houdt hij een vaalgroene spijkerbroek.

‘Kijk, in deze spijkerbroek vocht ik tegen het Braziliaanse leger. Ik heb de broek in Nederland gekocht. Hij is nu bijna vijftig

jaar oud en nog altijd niet kapot. Ongelooflijk, toch? Jullie Nederlanders kunnen goede spijkerbroeken maken.' Een bulderlach.

Er is nog iets wat hij wil laten zien, een krantenartikel. Wisnesky verlaat de keuken en keert even later scheldend terug. 'Dat verdomde artikel, waar is dat artikel gebleven? Nou goed... Een journalist had vlak na mijn komst naar Nederland geschreven dat Telstar er vanwege mijn snelheid een nieuw wapen bij had. Ik heb het bericht lachend uitgescheurd. Ik was hartstikke langzaam.'

We lopen naar de gang, naar de teamfoto. 'Een vriend van me heeft de foto voor me ingelijst,' vertelt Wisnesky. 'Ik kijk zelden naar de foto, maar het is toch leuk om te hebben.'

Ik vraag Wisnesky of Wilson, zijn Braziliaanse teamgenoot bij Telstar, ook op de foto staat. Hij schudt zijn hoofd. 'Het ging bij Telstar niet zo goed met Wilson. Hij heeft volgens mij maar één officiële wedstrijd voor de club gespeeld. Wilson hield meer van muziek dan van voetbal. Samen gingen we vaak naar barretjes in Amsterdam waar Brazilianen optraden. Wilson wilde na de optredens altijd met de muzikanten praten, het leven van die mensen interesseerde hem mateloos. Jaren na onze tijd bij Telstar kreeg ik een brief van Wilson. Hij woonde in Schotland, was daar getrouwd en saxofonist geworden.'

Ook voor Wisnesky was voetbal niet de belangrijkste factor van geluk in Nederland. Hij vond het vooral interessant om in een andere samenleving rond te kijken. Het kon hem weinig schelen dat hij niet in een metropool als Parijs of Londen terecht was gekomen. 'Ik wilde iets anders dan Ilha de Paquetá. Nou, Ijmuiden was anders dan Paquetá.'

Wisnesky denkt even na. 'Ik bewonderde jullie land. In Nederland heb ik geleerd hoe een staat moet functioneren. Er was openheid, niks werd onder de mat geschoven. Ik kan me goed herinneren dat de premier de Nederlanders via de televisie vertelde dat er nul-komma-nog-wat-procent inflatie was. Het

mooie was: de provo's gingen nog de straat op om te protesteren ook.'

Wat hem eveneens opviel: hoe correct de Nederlanders met elkaar omgingen. 'Als je in Brazilië door rood reed en werd aangehouden, ging je in discussie met de politie. In jullie land wisten de mensen waar de grens lag. Je gaf de politieman keurig een hand en de zaak werd opgelost. Hoe hebben ze dat ooit voor elkaar gekregen? vroeg ik me af. Onbeschoftheden waren er niet bij, er was onderling respect.'

Toch zag Wisnesky ook een mindere kant van Nederland. Hij vond onze samenleving soms hard en rigide. 'Tot hun zestiende mochten meisjes niks. Als ze niet voor tieners thuis waren, kregen ze er van hun ouders van langs. Ik zag hoe een veertienjarig meisje dat een paar huizen verderop woonde door haar ouders op straat werd gezet omdat ze zwanger was geworden. Ik was geschokt. Hoe konden die ouders dat doen? Het was nog winter ook.'

Wisnesky zwijgt even, geeft toe dat het een wat extreem voorbeeld is en zegt dan: 'In zekere zin is het goed als een samenleving strakke regels heeft waar iedereen zich aan moet houden, het zorgt voor respect en duidelijkheid, maar het moet niet doorslaan. Als je een mens niet toestaat dat hij fouten maakt of uit evenwicht raakt, dan krijg je een benauwde samenleving. Hoe moest dat meisje zich redden op straat?'

Het individualisme dat Wisnesky in Nederland zag, beviel hem ook niet altijd. Hij komt met een persoonlijke ervaring: de eerste keer in zijn leven dat hij een wedstrijd in de sneeuw speelde. 'Ik dacht dat ik op mijn gewone voetbalschoenen kon spelen. Niet dus. Het veld was net een ijsbaan, ik gleed constant uit. Ik vroeg me na afloop af: waarom heeft niemand bij Telstar me gewaarschuwd? Iemand had me vooraf toch kunnen zeggen dat ik speciale voetbalschoenen had moeten aantrekken?'

Toch heeft Wisnesky vooral mooie herinneringen aan zijn Nederlandse tijd. Aan zijn goal in het Philips Stadion tegen PSV en

de kolderieke knokpartij die daarna in de catacomben volgde. Een boomlange psv-verdediger wiens naam hij vergeten is, stond hem op te wachten. Over elkaar heen rollend bereikten beide spelers de kleedkamers.

Aan de etentjes thuis bij de eigenaar van de Hoogovensfabriek en Telstar. ‘Die man was steenrijk, maar at hetzelfde als de gewone bevolking. Gekookte aardappels, groente en vlees. Dat vond ik prachtig. Een rijke Braziliaan eet niet hetzelfde als de arme Braziliaan.’

Aan de visafslag in IJmuiden, waar hij werkte. Een noodgreep, anders had Wisnesky geen recht op gezondheidszorg. ‘Voetballer werd nog niet als een officieel beroep gezien. Ik moest er daarom een baan bij zoeken, anders kon ik niet door een dokter behandeld worden. In Nederland had je geen particuliere gezondheidszorg.’

Een halfjaar lang stond Wisnesky vijf ochtenden per week – bij Telstar werd alleen in de middag getraind – vis in te pakken. Hij stopte het ijs in de dozen, zijn twee collega’s legden de vis erbij. ‘Ik heb nog tegen mijn baas gezegd: “Zullen we een deal sluiten? Ik werk niet, geef je wat geld, dan laat jij me hier ingeschreven staan.” Het was kansloos, zulke dingen werkten niet bij Nederlanders. Al heb ik met de gesigneerde portretfoto’s die ik voor de zekerheid in mijn auto had gelegd nog de nodige verkeersboetes kunnen voorkomen.’

*

Bij mijn aankomst op het basiskamp in Araguaia trof ik enkele bekenden uit Rio de Janeiro. Het was bijna een reünie. Ik zag Sônia, een goede vriendin, ze was als een zus voor me. Sônia kon het beste schieten van iedereen. Ik zag Edinho, die scheikunde had gestudeerd. Het grootste deel van de guerrillero’s had op de universiteit gezeten.

Ik bleek niet de enige oud-sporter te zijn. Er was een oud-basketballer die voor de nationale ploeg had gespeeld, een dressuurruiter en nog een

oud-voetballer. De meeste aandacht trok Osvaldão, een donkere ex-bokser en discuswerper uit Rio de Janeiro, een van de leiders van de guerrilla. Osvaldão was een boom van een kerel, bijna twee meter lang. Hij had aan de universiteit van Praag voor ingenieur gestudeerd en was halverwege de jaren zestig als een van de eersten in Araguaia aangekomen. Toen de gevechten uitbraken, vreesde het leger hem. De plaatselijke bevolking dichtte hem speciale krachten toe. Ze dachten dat hij in een dier, steen of boom kon veranderen, dat hij onsterfelijk was. Osvaldão groeide uit tot een mythe.

Ons 'leger' bestond uit ongeveer tachtig man. We waren opgedeeld in drie detachementen. Ik kwam terecht in detachement A, dat weer opgedeeld werd in enkele kleine groepen. Het was onze tactiek om met zo klein mogelijke eenheden door het oerwoud te bewegen, dan zouden we moeilijk te pakken zijn.

In mijn groep zat zeven man. Voordat de gevechten uitbraken was het leven overzichtelijk. We verbouwden eten en joegen op alle dieren die we tegenkwamen. Wilde zwijnen, slangen, apen; we moesten wel. Ik weet nog hoe ik een aap uit een hoge boom schoot. Een kogel in het hoofd, een kogel in het hart. Ik kon goed schieten.

We hadden verder geen bezittingen in het oerwoud. We hadden ook niks nodig. Geen geld, geen agenda, geen paspoort. Het was de ultieme vrijheid. Ik ben nooit meer zo gelukkig geweest als op de momenten dat ik alleen tussen de hoge bomen liep. Potverdomme, ik was alleen, maar gelukkig.

Toen ik een halfjaar in Araguaia zat, kwam het bericht door dat de vijand in het gebied was. Het was april 1972. Er heerste euforie. Niemand zei het hardop, maar we hadden onze buik vol van het wachten in het oerwoud, waren liever zelf al ten aanval getrokken. Door de komst van het leger konden we in ieder geval gaan doen waarvoor we gekomen waren: vechten voor onze vrijheid. We zouden zegevieren, daar was iedereen van overtuigd. Toen nog wel.

Al voor mijn komst naar Araguaia was de leiding van de guerrilla begonnen met het voorbereiden van een aanval. We zouden een stadje innemen, langzaam een volksleger opbouwen en dan verder stoten. Zo-

ver is het uiteindelijk nooit gekomen. Ik vind het moeilijk om nu te zeggen, maar we hebben tijdens de gevechten nooit het initiatief gehad. Niet het leger, maar wij werden uiteindelijk verrast. Bij de confrontaties die ik meemaakte, moesten we ons keer op keer terugtrekken. Rennen, telkens weer rennen. Doorns zo groot als een vinger heb ik uit mijn benen moeten halen. Een gericht schot op een soldaat heb ik nooit gelost.

Waar ik wel blij om ben: ik heb niemand gedood. Dat heeft me een hoop mentale problemen bespaard. Ik praatte er in het oerwoud veel met Sônia over. Hoe zou het zijn om een mens te doden? We wisten dat we daar waren om te doden. We wilden ons doel bereiken, een einde maken aan de dictatuur, dat zou nooit lukken zonder slachtoffers te maken. Als Sônia en ik het erover hadden, kwamen we maar tot één conclusie: je moet aan het doel blijven denken, dat is de enige manier om niet in conflict te komen met je menselijke principes.

*

Zweetdruppels lopen over het blote bovenlichaam van Wisnesky. Het is een warme, benauwde avond. De zeventiger heeft zijn blouse uitgetrokken. We staan in de kamer die ik tijdens mijn nachtelijke dwaaltocht door zijn huis al had gezien. Door het open raam klinken straatgeluiden: muziek, luid pratende en lachende mensen.

Wisnesky oogt rustig. De uitgelatenheid van de vorige avond is nu ver te zoeken. Het is de kater, geeft hij toe. We besluiten het lange interview een dag door te schuiven. Wisnesky wil nog even zijn behandelkamer laten zien.

Een paar uur geleden heb ik eindelijk een uitgebreide ronde over het eiland vol koloniale gebouwen kunnen maken. Ik liep langs de hoge bomen waar Wisnesky als kind inklom, zag de eilandjes verderop in de baai. Eilandjes die Wisnesky vroeger bereikte door zich op uitvarende boten te verstoppen. Zwemmend keerde hij dan terug naar Paquetá.